

TEORIJSKI SUFIZAM I ŠERIJATSKI PROPISI

Seid Halilović

*Grupa za savremeno religijsko mišljenje,
Centar za religijske nauke „Kom”, Beograd, Srbija*

Šerijat označava formalne propise o pravnim i etičkim pitanjima, odnosno božje zapovedi i zabrane koje musliman treba da sledi u svakodnevnim kontekstima svog fizičkog života. Ako neko detaljno ne sprovodi u delo šerijatske propise, kao što su propisi o molitvi ili postu, on neće moći ispravno da pristupi sferi duhovnosti i čak će biti besmisleno govoriti o rezultatima njegovog duhovnog i mističkog razvoja. Samim tim, on neće imati kredibilnu intuitivnu moć i neće mu biti razotkrivene najprefinjenije ontološke i metafizičke tajne univerzuma, o kojima se raspravlja u teorijskom sufizmu. Najmarkantniji predstavnici teorijskog sufizma uveravaju nas da islamska jurisprudencija i etika predstavljaju nužni uvod u validna mistička iskustva i da je potrebno da se pridržavamo svih šerijatskih propisa zato što su oni uslov uspeha kako u početku tako i u svim kasnijim stupnjevima mističkog putovanja. Oni upozoravaju da će najmanje zanemarivanje značaja božjih propisa u formi šerijata biti uzrok mistikovog duhovnog pada. Analizom sadržaja referentnih dela članova Ibn Arabijeve škole teorijskog sufizma uočićemo da šerijat ima ulogu čuvara mistikovih intuitivnih iskustava. Čuvar neće dozvoliti da duhovni putnik u zaštićenom području bude ugrožen i štitiće njegova čista mistička saznanja od toga da budu diskreditovana i iskrivljena. Ustanovićemo, takođe, da svi formalni šerijatski propisi zapravo kriju u sebi duboke spiritualne tajne. Ako utemeljenom mističkom metodologijom pristupimo analizi šerijatskih propisa u njihovim ezoteričnim slojevima, shvatićemo da su originalna mistička učenja islama skrivena upravo u šerijatu i u srcu šerijatskih rituala u kojima musliman afirmiše svoju ontološku potrebu da skrušeno robuje i služi apsolutnom božjem biću.

Ključne reči: *sufizam, teorijski sufizam, islam, šerijat, religija, mistika, intuicija, filozofija, metafizika, ontologija*

Uvod

Ako želimo da razumemo šta je teorijski sufizam koji najkraće opisujemo kao mističku metafiziku u islamu, jedan od najkorisnijih metoda biće da jasno odredimo poziciju ove mističke tradicije u ukupnom sistemu različitih disciplina islamske originalne učenosti. Od ključne pomoći biće nam rezultati stručnih analiza o tome kako su međusobno povezani teorijski sufizam i, primera radi, islamska filozofija ili šerijatski propisi. Počecemo od ovog potonjeg veoma važnog odnosa između teorijskog sufizma i šerijata. Iako ćemo primarno biti usredsređeni na svoj osnovni predmet rasprave, a to je teorijski sufizam, ipak ćemo uočiti da će zaključci na stranama koje slede uglavnom biti validni kako u slučaju teorijskog sufizma, tako i u vezi s celokupnim mističkim nasleđem muslimana. Drugim rečima, šerijat ima istu ulogu u procesu razvoja teorijskog i praktičnog sufizma.

Najpre ćemo kratko objasniti značenje tri termina: šerijat, tarikat i hakikat, koje muslimanski mistici veoma često spominju u svojim delima, a od kojih je prvi termin poznat najširem auditorijumu. Nećemo pristupiti detaljnoj analizi svih elemenata u definiciji ovih termina, već će nam biti dovoljno da ih predstavimo na način na koji to čine baštinici teorijskog sufizma kada žele da nam predoče značaj svoje mističke discipline. Šerijat u terminološkom smislu ima dva različita značenja i oba koristimo u teorijskom sufizmu, međutim, u ovoj studiji šerijat će imati isključivo jedno od ta dva značenja. Gdekad šerijat poistovećujemo s celokupnim učenjem islama o svim teološkim, filozofskim, empirijskim, etičkim i društvenim pitanjima i tada, na primer, ističemo da je šerijat generalno merilo istinitosti mističkih intuicija (Halilović, T. 2014: 24; Halilović, S. 2022b: 69–73). Na ovim stranama pak šerijat ne označava sva učenja islama, nego sadrži samo praktične propise o pravnim naredbama i zabranama, kao i o etičkim normama ponašanja u islamu. Prema tome, kada u ovoj studiji govorimo o odnosu teorijskog sufizma i šerijata, usmereni smo isključivo na šerijatske praktične i pravne propise koji uključuju, između ostalog, naredbe o redovnim molitvama i postu, propise o braku i čednosti i zabranu konzumiranja određenih kategorija hrane i pića. Drugi termin, tarikat, muslimanski mistici određuju kao put i stupnjeve razvoja duše s ciljem da čovek postane bliži Bogu. Napredovanje na tom putu, prema njihovim detaljnim objašnjenjima, biće moguće ako poštujemo sve zakone i pravila duhovnog razvoja koji nazivamo tarikat. Čovek, u ulozi duhovnog putnika, moraće da se pridržava svih takvih pravila ukoliko želi da dođe do svog mističkog cilja. Napokon, kada neko u svom životu sprovodi sve propise šerijata i još se dodatno angažuje da uspešno prevaziđe duhovne stupnjeve, to jest tarikat, onda on dobija uzvišena saznanja o realnosti koja nazivamo hakikat. Ova saznanja imaju formu čiste mističke intuicije i ne stiču se u uobičajenim procedurama

pojmovnog razmišljanja, već ih uspešni duhovni putnik dobija iz uzvišenih sfera kao emanaciju koja se u njegovo srce spušta – odozgo.

Generalno mističko pravilo

Najavljenju analizu odnosa između tri spomenute kognitivne sfere u islamu, nazvane popularnim arapskim rečima šerijat, tarikat i hakikat, bitno će usmeriti generalno mističko pravilo koje ćemo postepeno obrazložiti u nastavku (videti: Yazdānpanāh 2010: 86–102). Kada neko želi da se približi Bogu, najpre će biti potrebno da počne da sprovodi u svom životu sve šerijatske propise, bez izuzetka. Na taj način dobiće mogućnost da pristupi sferi duhovnog putovanja koje nosi naziv tarikat. U toj drugoj sferi, moraće da uskladi program razvoja svoje duše sa svim detaljnim duhovnim pravilima i zakonima koje su ustanovili mistici. Ako bude uspešan i u toj sferi, onda će se uzdignuti u najuzvišeniju sferu, a to je hakikat, i tada će moći da očima srca sagledava istinu o jedinstvu egzistencije u njenom najprefinjenijem ontološkom i metafizičkom stadijumu. Prema jasnom učenju muslimanskih mistika, na čijem značaju oni neumorno insistiraju, o nekome ko ne sledi sve šerijatske propise biće apsolutno besmisleno govoriti da će tarikat biti njegov put i da će njegovo duhovno putovanje biti ispravno. Štaviše, nedvosmisleno ćemo reći da će eventualna duhovna iskustva takvog čoveka biti isključivi plod dominacije njegovih strasti i požudne duše. Zašto je naš sud ovde u ovoj meri kategoričan? Očigledno zato što je evidentno da je nemoguće približiti se Bogu ako se gaze božje jasne zapovedi i zabrane. Dodaćemo ovom objašnjenju još jednu dimenziju. Muslimanski mistici poručuju da osoba koja nije dospela u tarikat tako što je detaljno sledila šerijat neće nikako moći da dobije ni hakikat. Znači, ako neko ne sprovodi šerijatske propise a upusti se u složene pustolovine na putu duhovnog razvoja, takva osoba ne može steći istinska mistička i intuitivna saznanja o metafizičkim realnostima. Taj duhovni putnik neće imati ispravan tarikat i zato njegova mistička saznanja, umesto da nam razotkriju hakikat, ilustrovaće isključivo njegovu gordost i neistinita verovanja (Halilović, T., Halilović, S. i Halilović, M. 2015: 133–135).

Verovatno jedno od najbriljantnijih obrazloženja složenog odnosa između spomenute tri sfere ponudio je markantni predstavnik škole teorijskog sufizma s početka XIV veka Mula Abdurazak Kašani (Halilović, S. 2022a: 61). U objašnjenjima koja slede pratimo redosled njegove analize. Struktura i raspored ovih sfera, koje po dogovoru nazivamo šerijat, tarikat i hakikat, nagoveštavaju nam da svaka prethodna sfera ima ulogu zaštite za potonju sferu. Prva sfera obuhvata drugu i druga obuhvata treću. To znači da će prva sfera s kojom dolazimo u kontakt biti poput čuvara, a ako nam čuvar ne dozvoli da prođemo, onda ćemo se tu zaustaviti. Sledećoj sferi ćemo pristupiti samo

ukoliko nam to čuvar, koji je štiti, dopusti. Ako ovu sliku još detaljnije razvijemo u svojim mislima, uočićemo da spomenute tri sfere nisu poređane tako da se nalaze jedna pored druge – na istoj ravni. Poređane su tako da se prva sfera nalazi u spoljašnjem delu ove strukture, a druga sfera uspostavljena je u unutrašnjem delu prve sfere. Treća sfera biće na taj način u unutrašnjosti druge sfere. Zaključićemo da su šerijat, tarikat i hakikat međusobno povezani u formi dvostruke relacije spoljašnjeg i unutrašnjeg. Šerijat je nešto egzoterično u odnosu na tarikat koji ima ezoteričnu suštinu i, isto tako, tarikat je egzoterična forma još dublje ezoterične suštine koja jeste hakikat. Nakon ovog uvoda, jednostavnije ćemo ustanoviti da će šerijat, ukoliko duhovni putnik bude sprovodio sve njegove propise, čuvati i štiti tarikat, a to znači da će putnik imati ispravan tarikat i da se u svom duhovnom razvoju neće kretati krivom ili pogrešnom linijom zahvaljujući svojoj privrženosti šerijatskim propisima. Na sledećem nivou donosimo još jedan zaključak. Ako duhovnom putniku bude ispravan tarikat i ako on bude sledio sve propise i zakone puta duše koje su ustanovili muslimanski mistici, onda će njegov finalni hakikat biti zaštićen i istinit. Drugim rečima, mistička i intuitivna saznanja koja će ovaj putnik otkriti na kraju svog puta duše neće biti postavljena na izopačenim i neistinitim kognitivnim principima. Njihovu istinitost štitiće ispravni tarikat. Mula Abdurazak Kašani upozorava nas na kraju svoje analize da apsolutno nije moguće da neko dobije hakikat i finalne mističke intuicije o najprefinjenijim metafizičkim realnostima ako se nije pridržavao svih pravila duhovnog putovanja. Takođe, on dodaje da ove dve sfere, to jest hakikat i tarikat, neće ni na koji način biti dostupne nekome ko detaljno ne sledi šerijat i šerijatske propise u svim aspektima svog života. Jer rekli smo da je šerijat čuvar i da bez dopuštenja čuvara nije moguće krenuti dalje – ka unutrašnjim sferama.

Autor ovih redova prvenstveno bi se snebivao da li da iznese ovako kategoričke sudove, koji bi kod mnogobrojnih ljubitelja teorijskog sufizma mogli da prouzrokuju pomisao o tome da je reč o radikalnoj oceni. Međutim, ohrabrilo ga je to što nam ova upozorenja obznanjuje jedan od najboljih komentatora Ibn Arabijeve škole teorijskog sufizma čija dela prepoznajemo kao originalni izvor ove mističke discipline u islamu. Sumiraćemo objašnjenja koja finim književnim stilom zapisuje Mula Abdurazak Kašani (Kāšānī, 'A. 2002: 116). Svako egzoterično znanje čuva i štiti ezoterično znanje koje se kao jezgro nalazi u njegovoj unutrašnjosti i ne dozvoljava da ono propadne i da se pokvari. Upravo na taj način šerijat štiti tarikat, i tarikat isto tako čuva hakikat. Iz ove naizgled jednostavne rečenice proizlaze dva značajna zaključka. Prvo, ako neko ne štiti svoj tarikat i duhovni napredak šerijatom, onda ćemo reći da on ne može imati zdrava duhovna stanja. On će propadati u svom duhovnom životu i njegov tarikat dobiće formu dominacije strasti i nemira. Drugo, ako duhovni putnik pomisli da je ugledao hakikat a nije sledio tarikat i šerijat,

onda će biti jasno da je njegov hakikat pokvaren jer je bio nezaštićen. On se nije kretao validnom duhovnom putanjom i mističko znanje koje je otkrio možemo uporediti s nečim što podseća na hakikat i jezgro, ali nije zdravo samim tim što nije imalo nikakvu nužnu zaštitu. Oštećeni hakikat njega će nesumnjivo voditi ka krivoverstvu i neistinitim sudovima.

Čvrst dokaz u korist obrazloženih sudova muslimanski mistici pronašli su u kuranskom tekstu, u sledećim božjim rečima: „A ko božje propise krši, taj svojoj duši učinio je nasilje” (*Kuran LXV: 1*). Prema ovoj jasnoj kuranskoj poruci, neko ko gazi božje propise nasilan je prema sebi i doneo je odluku da se sam baci u provaliju najgorih tmina. On zbog toga više neće moći da se kreće svetlom stazom koja vodi ka duhovnosti i uzvišenim svetovima (Makārem Šīrāzī 1994: XXIV/223). Ponovićemo još jednom – ako neko želi da dospe u najprefinjeniji horizont mističkog jedinstva ontološke realnosti, a to je centralno učenje teorijskog sufizma, moraće da zna da je uslov uspeha na tom putu to da se pridržava svih šerijatskih i moralnih propisa islama. Šerijatski propisi i tajne teorijskog sufizma u tom smislu potpuno su neodvojivi i ako ne bude ovog prvog, sigurno neće biti ni onog drugog.

U delima muslimanskih mistika gdekad nailazimo na privlačno objašnjenje s inspirativnom književnom vrednošću o tome da hakikat možemo uporediti s biserom i da je šerijat nalik školjci. Ovo poređenje nesumnjivo ima racionalno utemeljenje, međutim ono ne bi trebalo da nas dovede do jednog apsolutno pogrešnog zaključka. Muslimanski mistici nikada ne govore o šerijatskim propisima tako da umanje njihov primarni značaj. Napravili bismo veliku grešku ako bismo kazali da je šerijat važan onoliko koliko je važna školjka ili ljuska čija se najvažnija korist ogleda u tome da sačuva i zaštititi ono što se nalazi unutra. Mistici ne žele da poruče da je šerijat koristan samo u smislu da će čuvati unutrašnji biser, a to je u našoj studiji hakikat. Priseti ćemo se da markantni predstavnici teorijskog sufizma insistiraju na primarnom značaju šerijatskih propisa u meri da, prema njihovom nedvosmislenom upozorenju, neko ko detaljno ne sledi šerijatske propise uopšte neće dobiti mogućnost da razvija svoju dušu i da konačno otkrije izvesna intuitivna saznanja. Zadržaćemo se kratko na ovoj poenti. Ovde poruka ne glasi da će biti dovoljno da detaljno sprovodimo šerijatske propise u početnim fazama svojih mističkih iskustava i da ćemo se nakon toga više posvetiti duhovnom životu. Naprotiv, šerijat je uslov uspeha u svim fazama duhovnog putovanja, čak i onda kada mistik ugleda svojim srcem apsolutno jedinstvo božjeg bića – pa i nakon tog prefinjenog spiritualnog stanja. I tada će istinitost mistikovih suptilnih saznanja zavisiti od toga da li se on brižljivo pridržava šerijatskih normi života. U tom kontekstu, ne bi smelo da nas začudi ako pročitamo da su neki istaknuti muslimanski mistici upozoravali da u stvari svi aspekti islama jesu biser i da u ovoj religijskoj tradiciji nećemo pronaći ništa što bi moglo da bude primer

školjke. Oni su bili svesni toga da će se naći neko ko će poređenje šerijatskih propisa i školjke razumeti kao poruku da šerijat nije sasvim značajan. U prilog tome moglo bi se još dodati da šerijatski propisi, u poređenju s finim mističkim iskustvima, deluju previše formalno i čak suvoparno. Reklo bi se da mistički život ima dušu, a da je šerijat obična forma bez duše. Ove rečenice, prema oceni muslimanskih mistika, sadrže veoma pogrešne i opasne zaključke, bez ikakvog istinitog utemeljenja. Svaki predstavnik Ibn Arabijeve škole teorijskog sufizma bez zadržke rekao bi nam da šerijatske naredbe i zabrane zapravo sadrže u sebi duh čovekove skrušenosti i osećanja da smo božje sluge. Osećanje da mi, poput običnog roba, imamo vlasnika, a to je Bog, i da ništa uistinu ne posedujemo – pripada kategoriji duhovnih osećanja i iskustava koje mistik dobija u najprefinjenijoj i najprivlačnijoj formi na samom kraju svojih spiritualnih pustolovina. Zato mistici insistiraju na tome da se u običnim i spoljašnjim formama šerijatskih propisa kriju najdublje tajne ezoteričnih istina i duhovnih iskustava koje mistik razotkriva u finalnim stupnjevima razvoja duše. Ono što je najskrivnije ilustrovano je već u egzoteričnoj formi šerijatskih zapovedi i zabrana. Ako neko bude kadar da pronicljivo otkrije dubine i tajne šerijata, on će odmah u početku ugledati finalno mističko učenje o apsolutnom jedinstvu egzistencije. Tek sada možemo da formulišemo zaključak kojem smo se postepeno približavali i on glasi: mistici sprovode sve šerijatske propise zato što znaju da na taj način u stvari obavljaju svoje najsuptilnije duhovne obaveze. Šerijat, prema njihovom uverenju, ima originalnu mističku vrednost i sve šerijatske forme tajnovito kriju i otključavaju bogate riznice intuitivnog i sakralnog znanja.

Tri stupnja islama

U XIV veku, oko pedeset godina nakon smrti Abdurazaka Kašanija, živio je jedan od najboljih komentatora Ibn Arabijeve škole po imenu Sejid Hejdar Amoli (Asghari 2020: 67–68). Ovaj markantni mistik napisao je u svom glavnom delu o teorijskom sufizmu opširno poglavlje o odnosu između tri stadijuma koje smo odredili kao šerijat, tarikat i hakikat. U tom poglavlju on se usredsređuje na poseban element u svojoj analizi i tom elementu koji naziva muhamedanski šerijat pridaje primarni značaj. Obratićemo pažnju na to da je ovaj element u njegovom obrazloženju poistovećen sa samim islamom, to jest da ima značenje ukupnog učenja i svih sazajnih disciplina ove religijske tradicije. Sejid Hejdar ističe da muhamedanski šerijat ima tri stupnja i upozorava da te stupnjeve nužno treba smatrati neotuđivim aspektima islama kao jedne celine. Naime, kada tu jednu celinu detaljno analiziramo, uočavamo u njoj tri različita aspekta i iz njih apstrahujemo tri stupnja o kojima ovde govorimo. Ovaj izvanredni mistik mnogostruko insistira na tome da je islam, kao religija

koju nam je objavio Bog, tesno povezan i poistovećen s ovim stupnjevima. Tri stupnja ovde zajedno ilustruju – srce i srž islama. U sledećem koraku, odnos između ova tri stupnja celine koju je nazvao muhamedanski šerijat Sejid Hejdar obrazlaže koristeći primer pravolinijskog kretanja od spoljašnje sfere prema unutrašnjim sferama i dubinama jednog predmeta. Navedeni primer mi smo na neki način već koristili, a on ga približava svojim čitaocima na tri različite platforme, koje ćemo u nastavku kratko skicirati. Nakon toga, isprat ćemo detaljni tok ove analize onako kako sam Sejid Hejdar formuliše svoju studiju.

- a. U istorijskim dokumentima zabeležen je neuobičajeni razgovor koji su vodili verovesnik Muhamed i njegov produhovljeni prijatelj po imenu Harisa ibn Malik. Sadržaj razgovora pokazaće nam da je Harisa istinski verovao u sva Muhamedova učenja o fizičkim i nevidljivim istinama i vrednostima, baš onako kako se to zahteva od vernika u šerijatskim propisima. Istovremeno, evidentno je da ovaj Muhamedov prijatelj i sledbenik uopšte nije opčinjen materijalnim svetom i da je posvećen svom duhovnom razvoju. Rekli bismo da veoma uspešno realizuje tarikatu, to jest program unapređenja moći svoje duše. Čitajući tekst ovog razgovora, u jednom trenutku ostaćemo zapanjeni iznenađujućim rečenicama u kojima Harisa obaveštava Muhameda kako najjasnije vidi pakao, raj i čak božji presto. Tada ćemo shvatiti da on očigledno poseduje moć intuitivnog znanja i neposrednog mističkog otkrovenja i da je dostigao nivo vere koji smo na prethodnim stranama odredili kao hakikat. Brzo se u nastavku vraćamo ovoj inspirativnoj priči.
- b. Asocijacija na ljusku i jezgro u ovoj studiji neće biti novina. Međutim, Sejid Hejdar u primeru badema pronalazi dodatnu analitičku dimenziju. Videćemo da njega ljuska badema podseća na šerijat a jezgro badema na tarikat. Takođe, on u ulju koje se dobija iz ploda badema prepoznaje najvredniji element, a to će biti u slučaju naše rasprave – hakikat.
- c. Tri generalna stupnja islama, to jest šerijat, tarikat i hakikat, Sejid Hejdar inovativno povezuje s tri aspekta bića najvrlijih božjih miljenika kakav je u prvom redu bio Muhamed. Muhamed je na jednom nivou svoje misije božji poslanik, to jest neko koga je Bog poslao da ljudima obznani verske propise. Na višem nivou, Muhamed je božji vesnik jer nam saopštava vesti o karakteristikama duhovnog života i ljubavi prema Bogu. A na trećem nivou, Muhamed i njegovi najbolji sledbenici staraju se o svojoj primarnoj ljubavi, zaljubljeni su u božja imena i attribute i okreću se samo Bogu. Tada oni dobijaju intuitivno znanje o apsolutnoj božjoj istini koja se u arapskom jeziku naziva – hakikat. Prema tome, Sejid Hejdar smatra da je šerijat naziv kojim označavamo

islam na njegovom početnom nivou i tada se ljudima obznanjaju šerijatski propisi. On dodaje da je tarikat drugi naziv za islam, ali njime ukazujemo na srednji nivo ove religije i na duhovne vesti u islamu. Napokon, islam ima i treći naziv i to je hakikat, ali u tom slučaju govorimo o najvišem nivou islama u formi intuitivnih saznanja o ontološkim istinama ove religije. U nastavku ćemo uočiti da Sejid Hejdar ovim objašnjenjima insistira na tome da šerijat, tarikat ili hakikat ne mogu biti otuđeni od islama ili isključeni iz njega, a istovremeno pokazuje da su ova tri nivoa raspoređena prema principu spoljašnje, unutrašnje i najdublje sfere islama kao jedne celine.

Obećali smo da ćemo ispratiti detaljan tok ove rasprave koju Sejid Hejdar Amoli predstavlja u veoma privlačnoj književnoj strukturi i u nastavku se primarno oslanjamo na njegovu analizu (Amolī 1989: 343–351). Objašnjenja o tome šta tačno znače termini šerijat, tarikat i hakikat i o odnosu između njih značajna su pre svega zbog toga što je u određenim muslimanskim krugovima kroz istoriju prevladavalo mišljenje da se ove tri sfere međusobno isključuju. To bi značilo, primera radi, da šerijat neće biti validan i ispravan u slučaju kada su tarikat i hakikat dominantni. Mnogobrojni obični vernici i čak neki stručni poznavaoци islamskog jurističkog nasleđa smatraju da neko ko sledi šerijat ne bi smeo da razmišlja o kojekakvim mističkim tajnama i o duhovnim sferama kao što su tarikat i hakikat, nego je potrebno da se isključivo i disciplinovano posveti realizaciji pozitivnih normi šerijatskih propisa u njihovoj uobičajenoj i materijalnoj formi. Često se i danas u takvim krugovima može čuti da najpoznatije predstavnike teorijskog sufizma treba kritikovati zato što oni tobože nisu bili dovoljno privrženi šerijatskim propisima čim su toliko bili usmereni ka duhovnim i mističkim učenjima. Naravno, ove popularne kritike bitno su pogrešne, međutim, one pokazuju da se zaista malo zna kako o saznajnim načelima tako i o principima praktičnog života mistika koje povezujemo sa školom teorijskog sufizma. Zato želimo da otkrijemo na transparentan način šta oni sami misle o šerijatskim propisima ako su sve vreme u mislima usredsređeni na planove duhovnog razvoja i unapređenja kognitivne moći intuitivnog opažanja.

Markantni predstavnici škole teorijskog sufizma nikada neće reći da se šerijat, tarikat i hakikat međusobno isključuju. Štaviše, oni insistiraju na tome da su ovo tri naziva jedne celine. Ta jedna celina ima tri različita aspekta i svaki aspekt ima svoj naziv. Ako je reč o jednoj celini, to znači da spomenuta tri naziva i tri sfere u stvari ni na koji način ne mogu biti međusobno isključivi. Jer ako bi jedna sfera isključila drugu, tada bi okrnjila celinu kojoj i sama pripada. Prema tome, ove tri sfere međusobno se upotpunjuju i neko ko sledi duhovne norme i principe koje nazivamo tarikat i hakikat ni na koji način neće

diskreditovati primarni značaj šerijatskih propisa. Ovaj zaključak omogućiće nam da dobijemo objektivnu sliku o osnovnim vrednosnim orijentacijama članova škole teorijskog sufizma i da ne budemo učesnici u popularnim i prostim raspravama koje su usmerene protiv njih bez realnog utemeljenja.

Pošto smo ustanovili da islam ima tri naziva: šerijat, tarikat i hakikat, ovde ćemo pređašnjim objašnjenjima dodati nekoliko novih analitičkih elemenata. Kada islam nazivamo šerijat, tada mislimo na ovu religijsku tradiciju iz perspektive njenih pravnih rešenja koja je ljudima objavio Bog. Ta rešenja sadrže propise u kojima nam Bog neke radnje dozvoljava, neke druge zabranjuje, a naređuje nam da neke treće sprovedemo u delo. Takođe, prema tim božjim propisima, određene radnje se preporučuju i one mogu biti klasifikovane kao dobre radnje ili kao radnje koje su bolje od drugih. Potonja klasifikacija pomaže nam da razumemo u kojem slučaju islam možemo nazvati tarikat. Naime, tarikat je islam onda kada se u njemu realizuju oni aspekti koji su bolji, lepši i čvršći od drugih aspekata. Drugim rečima, tarikat obuhvata one propise u islamu koje čovek sprovodi na najbolji, najlepši i najčvršći način u formi svojih praktičnih radnji ili verbalnih opredeljenja. Jer u tom slučaju čovek može biti najsigurniji da će unaprediti duhovne osobine svoje duše. Konačno, podsetićemo da islam ima i treći naziv i to je hakikat. To je najdublja sfera islama u kojoj vernik uzvišene ontološke istine neposredno nalazi, otkriva i vidi okom svoga srca. Rezultate predmetne tročlane klasifikacije islama sumiraćemo u okviru kratkih odrednica na sledeće dve platforme, koje imaju i dodatnu vrednost duhovne inspiracije. Na jednoj platformi odrednice će imati sledeći raspored. Šerijat znači da robujemo Bogu. Tarikat znači da se uvek nalazimo u božjem prisustvu. A hakikat znači da možemo da svedočimo da vidimo Boga. Slede odrednice na drugoj platformi. Šerijat ćemo realizovati tako što ćemo učvrstiti svojim delima božje naredbe i propise. Tarikat ćemo realizovati tako što ćemo učvrstiti svoj duhovni život po božjim naredbama. Konačno, hakikat ćemo realizovati tako što ćemo učvrstiti sebe po božjem postojanju.

Na tragu ovih inspirativnih smernica Sejid Hejdar oseća da je najbolji trenutak da utemeljenost svojih zaključaka proveriti kroz analizu sadržaja tajnovitog razgovora koji su vodili verovesnik Muhamed i njegov prijatelj Harisa.

— U kakvom si stanju? — upitao je Muhamed svog produhovljenog prijatelja.

— U stanju jednog istinskog vernika — odgovori Harisa.

— Sve što je istinsko ima svoju krajnju istinu. Šta je krajnja istina tvoje vere?

— Vidim stanovnike raja kako se posećuju. I vidim stanovnike vatre kako se međusobno sukobljavaju — smireno reče Harisa. — Jasno vidim i presto Boga Gospodara — dodao je odmah.

— Onda dobro čuvaj duhovno stanje u kojem se nalaziš! — ustanovi na kraju verovesnik ohrabrujući svog sledbenika.

Sejid Hejdar uočava da je spomenuti Harisa ibn Malik od početka bio ubeđen da će do duhovnih uspeha doći tako što će verovati u sve što Muhamed poučava, bilo da je reč o nevidljivim istinama ili o praktičnim pravilima i propisima kojih se treba pridržavati. Dakle, Harisa je veoma predano sledio šerijat. S druge strane, njegov hakikat ogledao se u njegovoj moći da neposredno vidi raj, pakao i božji presto i da o njima ima intuitivna saznanja. A to pokazuje da Harisa nije bio zainteresovan za materijalne užitke i da mu fizički svet nije bio cilj. On je očigledno u svojim duhovnim vežbama bio posvećen molitvama i učestalom postu, zanemarujući osećaj gladi i žeđi i to je bio njegov tarikat. Sejid Hejdar dodaje da sva tri spomenuta stepena, to jest šerijat, tarikat i hakikat, obuhvata – muhamedanski šerijat. Prema njegovim objašnjenjima, najpraktičnije bi bilo kada bismo muhamedanski šerijat razumeli kao jedan celoviti badem. Badem ima ljusku, jezgro i ulje koje se dobija iz njegovog ploda. Muhamedanski šerijat takođe sadrži tri sfere, šerijat poput bademove ljuske, tarikat poput bademovog jezgra i hakikat poput bademovog ulja. I dalje nastavljamo da pratimo analitičku proceduru koju je uspostavio Sejid Hejdar Amoli.

Muhamedanski šerijat najtransparentnije se ogleda u primeru muslimanske molitve, poznate po persijskom nazivu – namāz. Otuda, namaz kao originalna forma molitve u muhamedanskom šerijatu trebalo bi da obuhvata spomenute tri sfere, na isti način na koji se sam muhamedanski šerijat sprovodi jednom kao šerijat, drugi put kao tarikat i na najvišem nivou kao hakikat. Detaljna objašnjenja o ovom primeru mogla bi da na merodavan način osvetle našu celu studiju i zato im pridajemo poseban značaj. Kada se neko klanja Bogu i obavlja namaz na prvom nivou, tada on zapravo želi da služi Bogu i da ilustruje svoju praktičnu versku poslušnost sprovodeći u delo božje naredbe o namazu. Svojim namazom on potvrđuje da sledi šerijat i, zbog toga, namaz na ovom nivou predstavlja – šerijat. Na drugom nivou, moguće je da se neko klanja Bogu s ciljem da u svetlu namaza postane bliži Bogu. Jer namaz uzvišuje vernika, približava ga Bogu i ima ulogu duhovne lestvice u njegovom životu (Kāšānī, M. 1996: I/339). Duhovne karakteristike namaza, o kojima govorimo ovde, veoma jasno su afirmisane u islamskim predanjima (Šadūq 1992: I/210) i iz te perspektive namaz će vernicima i duhovnim putnicima biti koristan kao tarikat. Drugim rečima, kada muslimanski mistik želi da sledi tarikat, on će najoriginalniji recept za duhovni napredak pronaći upravo u namazu. Dakle, namaz je istovremeno – i šerijat i tarikat. Napokon, reći ćemo da namaz poseduje još jednu, dublju i prefinjeniju, sferu. Naime, muslimani veruju da u toku namaza stoje pred Bogom, da se tada nalaze u božjem prisustvu

i da razgovaraju s Bogom. Naravno, u razgovoru s Bogom u namazu koristimo reči kojima nas je sam Bog poučio. Prema nedvosmislenom tekstu jednog islamskog predanja, vernik se došaptava s Bogom dok obavlja namaz (Aḥsā'ī 1985: IV/39). Dakle, ova posebna forma molitve omogućava misticima u islamu da osete neposrednu bliskost božjeg neograničenog bića, a najvrliji mistici u svojim iskustvima čak potvrđuju da okom srca vide Boga onda kada obavljaju namaz i kada Mu se tom prilikom obraćaju. U čuvenom islamskom predanju Kulajni nam prenosi tajnovite reči koje je izgovorio Muhamedov najbliži prijatelj i naslednik Ali ibn Abi Talib: „Ne bih robovao Bogu koga nisam video. [...] Ne vide Njega oči pogledom organa vida, nego Ga vide srca – realnostima verovanja” (Kulaynī 1987: I/98). Na ovom nivou, namaz je – hakikat, a to znači da se muslimanskim misticima u namazu razotkrivaju srž i tajna najsuptilnije ontološke istine. Ponovićemo da sve tri spomenute sfere, to jest šerijat, tarikat i hakikat, obuhvata namaz s uslovima pod kojima je formulisan kao originalna molitva u muhamedanskom šerijatu, to jest u islamu kao celovitom i obuhvatnom religijskom sistemu.

Sejid Hejdar na nekoliko načina pokušava da objasni da su šerijat, tarikat i hakikat raspoređeni prema modelu usavršavajućih stupnjeva jedne celovite strukture i dodatnu potvrdu u korist razumevanja islama kao istine s tri sloja pronalazi u kuranskom tekstu, u sledećim rečenicama:

- (1) „[...] Nek znate izvesno da ćete videti pakao.
- (2) I opet, zaista ćete ga videti izvesno” (*Kuran* CII: 5–7)
- (3) „Sve ovo je sama istina, izvesno” (*Kuran* LVI: 95).

U prvoj rečenici govori se o znanju o verskim istinama koje je izvesno. Kada neko zna da su verska učenja istinita a o tome ne poseduje neposredno intuitivno iskustvo, njegovo formalno i pojmovno znanje podseća nas na šerijat. Njemu je šerijat poslužio kao izvor iz kojeg je dobio izvesno znanje o uzvišenim istinama i vrednostima. U drugoj kuranskoj rečenici koju smo naveli reč je o izvesnom sagledavanju, to jest o neposrednom intuitivnom iskustvu u kojem mistik izvesno vidi određenu istinu. Zato nas ova rečenica podseća na tarikat, pošto je tarikat put duhovnog razvoja na kojem mistik stiže intuitivnu moć. Konačno, u trećoj rečenici afirmiše se izvesnost ontološke istine. Ova rečenica ne sadrži objašnjenja o čovekovoј saznajnoj moći koja, kako smo ustanovili, može biti pojmovna ili intuitivna, nego sadrži metafizički sud o ontološkoј realnosti. Upravo takvim sudovima ustanovljava se hakikat.

Sejid Hejdar Amoli u nastavku svoje analize hrabro upozorava da je zapravo nemoguće da neko sebe smatra istinskim Muhamedovim sledbenikom, u punom smislu te reči, ako ne sledi islam u sve tri spomenute sfere. On nas

uvodno podseća na sledeću kuransku rečenicu o verovesniku Muhamedu: „Vi u božjem poslaniku imate divan uzor” (*Kuran XXXIII: 21*). Zatim objašnjava da se ova kuranska preporuka neće ostvariti ukoliko ne budemo prihvatili da su nam Muhamed i predašnji verovesnici uzor u kontekstu sve tri sfere njihovog bića i poziva, a to su šerijat, tarikat i hakikat. Prema tome, imaćemo sledeće ciljeve. Prvo, sledićemo šerijat, a to znači da će biti potrebno da smatramo ispravnim sve što su verovesnici radili, te da i sami to sprovodimo u delo. Drugo, sledićemo tarikat tako što ćemo u svom životu praktično realizovati sve njihove moralne osobine i moralna dela. I treće, cilj će nam biti da sledimo i hakikat, a to će se ostvariti onda kada budemo uspeli da intuitivnom snagom vidimo njihova duhovna stanja i da se sami stopimo s njima. Ovi ciljevi očigledno su veoma uzvišeni i složeni, ali moramo biti svesni toga da ćemo norme muhamedanskog šerijata potpuno ispoštovati samo u slučaju kada budemo ostvarili spomenute ciljeve na sva tri njihova nivoa. Sejid Hejdar ovde citira veoma privlačno predanje, paradigmatične duhovne vrednosti, prema kojem je Muhamed jednom prilikom jasno govorio o različitim slojevima islama: „Šerijat su moje reči; tarikat su moja dela; hakikat su moja stanja; saznanje je moj glavni imetak; razum je koren moje vere; ljubav je moj temelj; želja mene nosi; strah je moj saputnik; strpljenje je moje oružje; učenost je moj prijatelj; uzdanje u Boga je moja odora; umerenost je moje blago; istinoljubivost je moje stanište; izvesnost je moje sklonište; siromaštvo je moj ponos i njime se ponosim u odnosu na druge verovesnike” (Āmolī 1989: 346). Napomenućemo kratko da siromaštvo u religijskom saznavnom ambijentu ima mnogobrojne slojeve značenja i da konačno ilustruje duhovno i ontološko stanje čoveka koji ne poseduje ništa, pa čak ni objektivno postojanje u odnosu na apsolutno božje biće. No, primarni zaključak koji ovde želimo da formulišemo glasi da će se istinski Muhamedov sledbenik predano truditi da u svom biću i životu ostvari sve spomenute osobine, ili većinu njih, u skladu sa svojim duhovnim mogućnostima. Takođe, važan će nam biti još jedan zaključak. Ako neko smatra da sledi Muhameda, on neće imati opravdanje da se sukobi s vernicima koji su prvenstveno usredsređeni na duhovni život u želji da steknu što više spomenutih moralnih i mističkih osobina. Jer, ustanovili smo da duhovni život i mistička saznanja u islamu predstavljaju neotuđivu sferu same biti ovog celovitog religijskog sistema. Spominjani slojevi života vernika, koji imaju različite manifestacije ontološkog, spiritualnog ili formalnog karaktera, pripadaju istoj realnosti i celini i tu celinu nazivamo muhamedanski šerijat ili još jasnije – islam.

Sejid Hejdar očigledno nije zadovoljan količinom saopštenih podataka i zato pokušava da na još jedan način obrazloži kako ista celina obuhvata šerijat, tarikat i hakikat. On ističe da su ove tri sfere zapravo rezultat i manifestacija tri osnovne sfere Muhamedovog bića. Te tri unutrašnje sfere predstavljaju

temelj i one uslovljavaju pojavu različitih slojeva razumevanja islama. Prema ovoj analizi, Muhamed je imao sledeće tri misije: prvo, misiju poslanika (arap. *ar risāla*), drugo, misiju verovesnika (*an nubuwwa*) i, treće, misiju staratelja (*al wilāya*). U svojstvu poslanika on je ustanovio šerijat, kao verovesnik utemeljio je tarikat i, konačno, zbog toga što je bio staratelj formirao je hakikat. Kratko ćemo objasniti ove termine. Kada kažemo da je Muhamed bio poslanik, to znači da ga je Bog poslao da ljudima prenese sve vesti koje je na višem nivou kao verovesnik dobio o verskim propisima iz oblasti pravnih, političkih, etičkih i teorijskih pitanja. On nam je saopštio celokupnu strukturu rešenja o verskim propisima i to je oblast koja nosi naziv šerijat. Istovremeno, Muhamed je bio verovesnik i to znači da nas je obavestio o svojim uspesima u najvišem horizontu duhovnog starateljstva. Obznanio je svim ljudima kako je dobio saznanja o Bogu, tačnije o božjoj biti i božjim imenima, atributima, delatnostima i propisima, a cilj mu je bio da vernici nauče duhovni model po kojem će svoj život urediti u svetlu božjih i moralnih savršenstava. Ovaj duhovni model zapravo jeste – tarikat. Na najvišem nivou, Muhamed je u ulozi duhovnog staratelja razmišljao o prefinjenim mističkim istinama kojima se ustanovljava hakikat. To znači da je intuitivnom snagom mogao da vidi božju bit i božje atribute i delatnosti koji se večno ilustruju u epifanijama i manifestacijama božjeg savršenstva. Sadržaj Muhamedovih prefinjenih otkrovenja precizno je prezentovan u islamskim verskim tekstovima i predanjima. Sejid Hejdar nakon ovih objašnjenja dodaje da je spomenute tri sfere realizovao Muhamed koji je bio jedan čovek. Ove tri sfere bile su objedinjene u njegovom biću, kao što su bile objedinjene u slučaju nekoliko najistaknutijih pređašnjih verovesnika. Prema tome, možemo da zaključimo da su ove tri sfere u stvari tri stepena jednog ljudskog bića. Na isti način, reći ćemo da islam, kao božja religija koju je obznanio Muhamed, jeste jedna i celovita realnost i da ona ima tri različita stepena – šerijat, tarikat i hakikat. Sva ova tri naziva obeležavaju islam i u tom smislu imaju isto značenje. O ovome je već bilo reči i ustanovili smo da ovim nazivima ukazujemo na različite aspekte i stupnjeve islama.

Sejid Hejdar privodi kraju svoju analizu privlačnom društvenom klasifikacijom vernika. On smatra da vernike i uopšte sve ljude, nezavisno od njihove učenosti i profesionalne kvalifikacije, možemo svrstati u jednu od tri generalne kategorije duhovnosti, a to su početni, srednji i završni nivo duhovnog razvoja. Naravno, svaki pojedinac poseduje svoj neponovljivi duhovni karakter i u tom smislu duhovne manifestacije i stupnjeve ljudi nećemo moći da prebrojimo. Ako smo usredsređeni na pojedinačne duhovne karakteristike ljudi, ustanovićemo da je zapravo nemoguće odrediti broj duhovnih stupnjeva. Međutim, ovde je reč o generalnim duhovnim kategorijama i o najuniverzalnijoj klasifikaciji. U tom smislu, moći ćemo da kažemo da islam ima tri nivoa i tri naziva. Na početnom nivou naziva se šerijat, na srednjem nivou je tarikat i na završnom

nivou nazivaćemo ga hakikat. Ova tri nivoa obuhvataju sve pojedinačne i detaljnije stupnjeve i islam se ne može ispoljiti u nekom novom modelu koji bi bio izvan ove generalne tročlane klasifikacije. Ponovićemo da ovom klasifikacijom delimo islam, odnosno muhamedanski šerijat, a to znači da islam obuhvata i objedinjava spomenute generalne stupnjeve. Sejid Hejdar Amoli zaključuje da su s prvim nivoom islama povezani obični vernici. O drugom nivou razmišlja vernička elita, a treći nivo pripada najodabranijoj eliti. Ono što je važno napomenuti jeste to da se na sva tri nivoa susrećemo s muslimanskim vernicima. I svi oni biće nagrađeni od Boga zato što su svojom samostalnom voljom i razumskim izborom odlučili da slede norme islama. Drugim rečima, svi oni nalaze se na ispravnom putu i zato Sejid Hejdar na kraju trijumfalno saopštava da je šerijat istina, da je tarikat istina i da je hakikat istina.

Da li šerijat treba da sledi mistik koji je dospao u hakikat

Nisu, nažalost, bile malobrojne sufije koje su u različitim istorijskim periodima bile prepoznatljive, uz svoje naglašeno ceremonijalno ponašanje, po tome što nisu posedovale potrebno stručno znanje o sufizmu i islamu. Najlakše bismo mogli da ih kvalifikujemo kao obične neznalice u odori predstavnika sufizma, iako nam se čini da oni nekada predstavljaju većinu u svetu sufizma. Bilo je u njihovim redovima čak i onih koji su smatrali da mistik može da prestane da se pridržava šerijatskih propisa onda kada mu se razotkrije hakikat. Prema njihovoj diskutabilnoj tvrdnji, ako je neko već došao do finalnog i najuzvišenijeg stepena mističkog iskustva, onda je on ispunio duhovni cilj i više mu neće biti potrebni formalni šerijat i uobičajene norme bogoslužnja. Štaviše, oni nas ubeđuju da takvu preporuku možemo razumeti iz sledeće kuranske rečenice: „I robuj svome Gospodaru sve dok te ne pohodi izvesnost“ (*Kuran* XV: 99). Ova čudna tvrdnja izazvala je u različitim periodima mnogobrojne reakcije i ponuđeni su čvrsti odgovori koji pokazuju da je ona u suštini pogrešna. U nastavku, kratko ćemo se osvrnuti na objašnjenja čiji značaj ovde ne bi trebalo zanemariti. Najpre, reći ćemo da komentatori *Kurana* uglavnom ističu da termin izvesnost u spomenutoj kuranskoj rečenici ima značenje smrti, jer je smrt izvesna realnost. Takođe, nakon smrti čovek se premešta u svet izvesnosti u kojem prestaju sumnje i sve tajne i istine postaju razotkrivene i izvesne. Prema tome, spomenuta rečenica značila bi da čovek treba da robuje Bogu sve dok je živ. Naravno, ne moramo prihvatiti ovo tumačenje i možemo insistirati na tome da dolazak izvesnosti u ovoj rečenici u kuranskom tekstu znači da ćemo dobiti izvesno saznanje o božjoj istini u toku svog života u fizičkom svetu. Ali opet nećemo doći do zaključka da tada prestaju naše šerijatske obaveze. Jer, izvesnost ima različite stupnjeve i svako izvesno saznanje o metafizičkim istinama mora biti prošireno i produbljeno. Da bismo stekli nove i

prefinjenije izvesnosti, moraćemo da ostanemo privrženi šerijatskim normama i da na taj način nastavimo da se duhovno razvijamo. Svi značajni predstavnici teorijskog sufizma, bez izuzetka, insistirali su na tome da duhovni putnik ni u jednom stepenu razvoja svoje duše neće osetiti da mu šerijatski propisi nisu potrebni. Podsetićemo da je Sejid Hejdar Amoli odvažno naglašavao značaj sjedinjenosti tri univerzalna stupnja islama, koje smo nazvali šerijat, tarikat i hakikat, ističući da su ovi stepeni uvek međusobno isprepleteni. Njegova analiza ovde dodatno dobija u značaju i to ćemo objasniti u sledećem primeru. Šerijatske propise ne bi trebalo upoređivati s merdevinama. Merdevine nam služe kao pomagalo za penjanje, a kada stignemo do željenog i višeg nivoa, tada se odvajamo od merdevina. Primer koji je afirmisao Sejid Hejdar bitno je ispravniji i to je primer ljuske i jezgra. Spominjali smo takođe primer školjke i bisera. Šerijatski propisi imaju ulogu ljuske koja mora postojati ukoliko želimo da ostane sačuvano jezgro, a to u ovom slučaju jesu tarikat i hakikat. U svojoj analizi, Sejid Hejdar se referiše na objašnjenja koja je najpre formulisao Abdurazak Kašani. Kašanijeve sudove već smo komentarisali na prethodnim stranama i zato ćemo bez dodatnog napora ovde ispratiti šta Sejid Hejdar primarno namerava da nam saopšti, prema sledećem redosledu (Amolī 1989: 353). Kada istaknuti muslimanski mistici diskutuju u svojim knjigama o definiciji znanja i ljudi od znanja, oni neizbežno poručuju da neka saznanja treba opisati kao ljusku, neka druga kao jezgro, a da postoje i određena saznanja koja predstavljaju jezgro jezgra. Cilj ove vrste klasifikacije u prvom redu jeste da se skrene pažnja na to da čovekova saznanja imaju različite stepene i da ona u svakom stepenu imaju odgovarajuću vrednost i značaj. Važnost saznanja ni u jednom stepenu ne sme biti zanemarena i zato će čak i saznanje koje smo opisali kao ljusku biti korisno i potrebno. U stvari, znanje koje ima ulogu ljuske i koje u tom smislu prepoznajemo kao spoljašnje ili egzoterično znanje štitiće svoje jezgro, to jest unutrašnja i ezoterična znanja, i neće dopustiti da ona budu ugrožena. Nekoliko puta smo ponovili da na taj način šerijat štiti tarikat i hakikat. Prema tome, kao što smo ranije ustanovili, ako neko razvija svoj tarikat a ne pridržava se šerijatskih normi, on će uništiti svoj tarikat i njegova duhovna stanja poprimiće formu strasti. Isto tako, kada mistik želi da razotkrije hakikat nekim drugim putem, to jest tarikatom koji nije definisan u šerijatu, on će na kraju shvatiti da je ono što je smatrao da je hakikat zapravo pokvareno i pogrešno verovanje. Sejid Hejdar Amoli ovim objašnjenjem finalizuje svoja upozorenja i pomaže nam da zaključimo da svaki oblik zanemarivanja šerijatskih i božjih propisa usmerava mistika ka duhovnom padu.

Nekoliko markantnih muslimanskih mistika ponudilo je obrazloženje veoma prefinjenog sadržaja o tome da duhovni putnik, onda kada u finalnom stepenu razvoja duše razotkrije hakikat, zapravo počinje da razume celokupnu religiju u svim njenim aspektima – na mnogo dubljem nivou. Putnik ovde

naravno ne prestaje da sledi šerijatske propise i da robuje Bogu, ali odsad on to čini zato što oseća neopisivu ljubav prema Bogu. Njega na ovom putu pokreće najčistija duhovna ljubav i on je ubeđen da biće koje neograničeno volimo zapravo zaslužuje da mu budemo robovi i sluge. Šerijatski propisi u ovom stadijumu dobijaju aromu čiste ljubavi i mistik ih u nastavku svog duhovnog puta disciplinovano sprovodi u delo zbog ljubavi koju oseća svim svojim bićem. Zato ponavljamo da svako ko tvrdi da u finalnoj sferi mističkog razvoja prestaju šerijatske obaveze, u stvari ne razume suštinu duhovnog puta i iskonske ljubavi. Prefinjena mistička ljubav utvrđuje značaj šerijatskih propisa i usmerava mistika da što predanije robuje voljenom Bogu.

Ako smo ustanovili da islam sa značenjem muhamedanskog šerijata obuhvata, kao celina, tri stepena o kojima ovde govorimo, onda ćemo moći jednostavno da zaključimo da šerijat, tarikat i hakikat imaju isti kredibilitet koji ima i sami islam. Otuda, muhamedanski šerijat kao obuhvatna celina biće merilo ispravnosti i istinitosti mistikovih učenja kako u sferi koja predstavlja tarikat, tako i u sferi metafizičkih učenja koju nazivamo hakikat. Kratko ćemo se zadržati na ovoj poenti. Neće biti novina ako kažemo da islam i islamska učenja predstavljaju jedno od bitnih merila istinitosti sudova o ontološkim i metafizičkim istinama u teorijskom sufizmu. Drugim rečima, ako želimo da proverimo da li je istinit određeni sud u disciplini koju poznajemo pod nazivom teorijski sufizam, jedan od najoriginalnijih metoda biće to da ispitamo da li je predmetni sud u skladu s učenjima islama. Ako nije u suprotnosti s islamskim učenjima, to jest s muhamedanskim šerijatom, reći ćemo da je taj ontološki sud istinit. Ovde želimo da dodamo još jednu smernicu i ona glasi da muhamedanski šerijat takođe ima ulogu merila ispravnosti mistikovog duhovnog puta koji nazivamo tarikat. Duhovni putnik svoj tarikat uvek mora vrednovati u svetlu kredibiliteta šerijatskih propisa zato što tarikat neće biti ispravan ukoliko se ne podudara s normama šerijata. Bićemo još jasniji – za koji god oblik duhovnog ponašanja da se opredeli, bilo da je reč o mističkim ritualima, vežbama ili zikru, mistik će morati da proveri da li je to u suprotnosti s jasnim i opštim smernicama šerijatskih propisa. Ako taj oblik ponašanja ne bude usaglašen sa šerijatom, mistik će morati da ga se kloni, jer će to biti pogrešan tarikat.

Na osnovu prethodnih objašnjenja, moći ćemo bez poteškoće da ustanovimo da verska učenja u islamu sadrže tarikat i duhovne preporuke na isti način na koji sadrže i šerijat, to jest pravne propise. Pitanje koje se ovde postavlja usredsređeno je na način na koji će biti moguće da u islamu dođemo do učenja o duhovnom i mističkom putovanju. Odgovor glasi da će taj zadatak obaviti isključivo oni islamski autoriteti koji su eksperti za pitanja mističkog razvoja. Želimo da posebno istaknemo značaj ove metodološke rasprave. Naime, kada govorimo o šerijatskim propisima i formalnim normama pravnog života u islamu, tada svi prihvatamo da nam praktična rešenja iz te oblasti

moгу ponuditi samo eksperti koji najbolje poznaju šerijat i islamsku jurisprudenciju. Oni će svojim kreativnim i stručnim analizama sadržaja *Kurana* i predanja dati adekvatne odgovore na pravna pitanja muslimana koji žele da žive u skladu s islamskim učenjima. To je uobičajena procedura koja se vekovima sprovodi, na različite načine, u muslimanskim društvima. Međutim, ovde govorimo o drugačijoj sferi islamskih učenja, zato što smo pokazali da *Kuran* i predanja takođe sadrže na direktan ili indirektan način slojevita učenja o duhovnom i mističkom životu, to jest o onome što nosi naziv tarikat. Islamska učenja o pitanjima iz ove duhovne sfere uglavnom imaju opšti karakter i moraju biti dodatno pojašnjena i protumačena. Upravo na ovoj poenti želimo da se zadržimo jer smatramo da je ona od fundamentalnog značaja. Uočićemo da spomenutu kategoriju duhovnih učenja islama i *Kurana* ne mogu otkriti i ispravno formulisati svi. Potrebno je da nam praktična rešenja za duhovni i mistički razvoj u svetlu kuranskih i islamskih učenja ponude autoriteti koji su godinama mukotrпно izučavali mističke discipline. Ovo su dakaکو pitanja za eksperte i samo oni koji stručno poznaju disciplinu mističkog putovanja moći će da na osnovu svojih istraživačkih i praktičnih kvalifikacija objasne koje praktične i detaljne programe duhovnog razvoja možemo okarakterisati kao proizvod kuranskih i islamskih učenja.

O tome da se tarikat i norme duhovnog života kriju u srcu islama i šerijatskih propisa i da ih upravo u toj sferi treba otkriti, pisao je i grandiozni muslimanski filozof – čuveni Avicena (umro 1037). U jednom od poslednjih poglavlja u svojoj najvažnijoj filozofskoj knjizi koju kasnije, u XIII veku, komentariše sjajni Hadže Nasirudin Tusi (Ḥwāḡa Ṭūsī 2004: III/1033–1035), Avicena objašnjava da su religija i njena sakralna učenja potrebni čoveku na tri sledeća nivoa: (1) u vezi s fizičkim potrebama, (2) u vezi s pitanjima o večnom životu posle smrti i (3) u unapređenju duhovne forme njegovog života. Aviceninu analizu sumirali bismo ovako:

- Najbitnija čovekova potreba u fizičkom svetu jeste uspostavljanje socijalne pravde. U stvari, primarni cilj svim verovesnicima u fizičkom stadijumu bilo je to da ljudi svoj društveni život razvijaju na temeljima pravde. Verska učenja i božje zapovedi, ukoliko budu poštovane, imaju ključnu ulogu u ovom procesu.
- Ako se čovek pridržava verskih normi bogoslužjenja i svojim delima afirmiše da je božji rob i sluga, on može biti siguran da će ta dela jemčiti njegovo blaženstvo u večnom i zagrobnom životu.
- Religija takođe sadrži učenja koja imaju znatno uzvišeniji i prefinjeniji sadržaj nego prethodne dve kategorije. To su učenja koja su usredsređena na suptilne tajne univerzuma i ukupnog postojanja i njihova konačna forma ilustruje se u znanju o apsolutnom jedinstvu i

neograničenom prisustvu božjeg bića. No, ova religijska učenja nisu za sve, već su primarno korisna za najistaknutije i najvrlije duhovne putnike.

Avicena nam u svojim inspirativnim rečenicama skreće pažnju na to da su sva tri spomenuta stepena religijskih učenja veoma korisna u čovekovom životu i da se, otuda, ne sme umanjiti značaj nijednom od tih stepena. Osim toga, Avicena je imao još jednu poruku i ona je glasila da tajna učenja o duhovnom životu i mističkim saznanjima, to jest tarikat i hakikat prema našoj definiciji, treba tražiti u samoj religiji i u obredima bogoslužjenja. Ovaj grandiozni muslimanski filozof sasvim skrupulozno naglašava da se tarikat i duhovnost dobijaju u srcu šerijata i da će biti neutemeljena svaka tvrdnja o tome da šerijatski propisi ne važe za mistike koji su pristupili finalnim stadijumima razvoja duše. Dakle, Avicena najpre afirmiše veliku korist koju religijska učenja imaju za čovekovo fizičko okruženje, kao i njihovu ulogu u tome da čovek dođe do blaženstva u večnom životu. Međutim, prema Aviceninim objašnjenjima, korist koja se krije u religijskim učenjima za mistike mnogostruko je veća od spomenutih koristi i u njoj će ekskluzivno uživati samo oni ljudi koji pripadaju kategoriji duhovnih putnika. On na kraju dodaje da će ova ekskluzivna i ogromna korist biti njima na raspolaganju upravo u najprefinjenijim duhovnim procesima kojima su se svim svojim bićem posvetili.

Zaključak

U svim referentnim knjigama o teorijskom sufizmu naići ćemo na objašnjenje da islam i šerijatski propisi primarno usmeravaju čoveka ka stanju blaženstva u svim aspektima njegovog bića i života. Razume se, naravno, da će šerijatski propisi imati tu ulogu ukoliko ih se budemo detaljno pridržavali. Kada govorimo o duhovnom i mističkom životu, primetićemo da će čovekovo finalno blaženstvo jemčiti duhovna praksa i tarikat koji budu potpuno usklađeni sa šerijatskim propisima. Naše insistiranje na ovom zaključku na svim prethodnim stranama ne treba preuveličavati i smatrati da se ovde afirmiše nešto što je neuobičajeno. Naprotiv, ovde je reč o opštem metodološkom pravilu koje je kredibilno u svakoj sferi čovekovog saznanja. U svim kognitivnim procedurama i disciplinama saznanja potrebno je da se principijelno trudimo da svoje rezultate istraživanja i čak plodove rada u što većoj meri usaglasimo sa strukturama religijskih i sakralnih učenja. Nećemo biti nepravedni ako ustanovimo da su reprezentativni baštinici teorijskog sufizma ostvarili kroz istoriju najzapaženije rezultate na ovom polju, uskladivši svoje propozicije sa sakralnim učenjima islama mnogo više nego što je slučaj u drugim islamskim disciplinama. Istinski muslimanski mistici ponajbolje su afirmisali metodološko

usmerenje prema kojem u islamskim učenjima treba prepoznati bitno merilo istinitosti i kognitivnog kredibiliteta svih čovekovih saznanja.

Primljeno: 4. septembra 2023.

Prihvaćeno: 26. oktobra 2023.

Literatura

- Aḥsāi'ī, Ibn Abī Ğumhūr (1985), *'Awālī al la 'ālī*, Qom, Entešārāte Sayyid aš šohadā' ('a).
- Āmolī, Sayyid Ḥeydar (1989), *Ĝāmi' al asrār wa manba' al anwār*, Tehran, Šerkate entešārāte 'Elmī wa farhangī / Anĝomane Īrānšenāsiye Farānse.
- Asghari, Seyed Amir Hossein (2020), "Shi'a Mystical Theology: Notes on Sayyid Ḥaydar Āmulī's *Jāmi' al-Asrār wa Manba' al-Anwār*", *Kom: Journal of Religious Sciences* 9 (3): 65–80.
- Halilović, Seid (2022a), „Teorijski sufizam – periodizacija istorije discipline”, *Kom: časopis za religijske nauke* 11 (1): 51–71.
- Halilović, Seid (2022b), „Šta je teorijski sufizam – odnos teorijskog i praktičnog sufizma”, *Kom: časopis za religijske nauke* 11 (2): 55–78.
- Halilović, Tehran (2014), „Doktrinarna gnoza u islamu; položaj i značaj”, *Kom: časopis za religijske nauke* 3 (2): 21–34.
- Halilović, T., Halilović, S. i Halilović, M. (2015), *Kratka istorija islamske filozofije*, drugo izdanje, Beograd, Centar za religijske nauke „Kom”.
- Ḥwāĝa Ṭūsī, Našīruddīn (2004), *Šarḥ al Išārāt wa at tanbīhāt*, kritičko izdanje: *ayatollāh Ḥasanzāde Āmolī*, Qom, Būstāne ketāb.
- Kāšānī, 'Abdurrazzāq (2002), *Ištilāḥāt aš šūfiyyah*, Tehran, Entešārāte Ḥekmat.
- Kāšānī, Mullā Muḥsin Feyḍ (1996), *al Maḥaĝĝa al beyḍā' fī tahḍīb al Iḥyā'*, Qom, Mo'asseseye entešārāte eslāmiye Ĝāme'eye modarresīn.
- Kulaynī, Muḥammad ibn Ya'qūb (1987), *al Kāfī*, Tehran, Dār al kutub al islāmiyya.
- Makārem Šīrāzī, āyatollāh Nāšer (1994), *Tafsīre nemūne*, Tehran, Dār al kutub al islāmiyya.
- Šadūq, Ibn Bābeweyh Muḥammad ibn 'Alī (1992), *Man lā yaḥḍuruhū al faqīh*, Qom, Entešārāte Ĝāme'eye modarresīn.
- Yazdānpanāh, Seyyed Yadullāh (2010), *Mabānī wa ošūle 'erfāne naẓarī*, Qom, Mo'asseseye āmūzešī wa paẓūhešīye Emām Ḥomeynī.

Theoretical Sufism and Sharia Regulations

Seid Halilović

*Department of Contemporary Religious Thought,
Center for Religious Sciences "Kom", Belgrade, Serbia*

Sharia means formal regulations on legal and ethical issues, that is, God's commandments and prohibitions that a Muslim should follow in the everyday contexts of his physical life. If someone does not thoroughly implement the Sharia regulations, such as the regulations on prayer or fasting, he will not be able to properly approach the sphere of spirituality and it will even be meaningless to talk about the results of his spiritual and mystical development. Therefore, he will not have credible intuitive power and the most refined ontological and metaphysical secrets of the universe, which are discussed in theoretical Sufism, will not be revealed to him. The most prominent representatives of theoretical Sufism assure us that Islamic jurisprudence and ethics are a necessary introduction to valid mystical experiences and that it is necessary to adhere to all Sharia regulations because they are a condition for success both at the beginning and in all later stages of the mystical journey. They warn that the slightest neglect of the importance of God's precepts in the form of Sharia will be the cause of the mystic's spiritual downfall. By analyzing the content of the reference works of the members of Ibn 'Arabī's school of theoretical Sufism, we will see that Sharia plays the role of the guardian of the mystic's intuitive experiences. The guardian will not allow the spiritual traveler in the protected area to be endangered and will protect his pure mystical knowledge from being discredited and distorted. We will also realize that all formal Sharia regulations actually hide deep spiritual secrets. If we approach the analysis of Sharia regulations in their esoteric layers with a grounded mystical methodology, we will understand that the original mystical teachings of Islam are hidden in the Sharia itself and at the heart of the Sharia rituals in which the Muslim affirms his ontological need to repentantly obey and serve the absolute being of God.

Keywords: *Sufism, theoretical Sufism, Islam, Sharia, religion, mysticism, intuition, philosophy, metaphysics, ontology*